

10 דקות של עיון - מועדי אייר

פרק ב: מלחמת עזרת ישראל מיד צר - התודעה הציבורית כבסיס ליסוד החיוב

הרב ישי אנגלמן

בפרק הקודם למדנו שלשיטת הרמב"ם, מלחמת עזרת ישראל מיד צר נמנית כמלחמת מצווה, ועסקנו בשאלה על מה מבוססת החובה הזו, מה מקור המצווה למלחמת הגנה ומה היסוד שלה, וראינו שבאופן פשוט, קשה לבסס את המצווה על האיסור של לא תעמוד על דם רעך.

הרב שאול ישראלי, עמד בכמה מקומות בכתביו לברר את השאלה הזו. באחד המקומות, בספרו 'ארץ חמדה' (שער א סימן יא) מציע הרב שמלחמת עזרת ישראל מיד צר היא בעצם המשך של מלחמת המצווה על כיבוש הארץ, מלחמת שבעת עממים, המשך קיום המצווה בצורה הגנתית. בהמשך, מעלה הרב ישראלי פקפוקים בכיוון הזה, מכמה כיוונים: ראשית, לא ברור כל כך שגם בדורנו שייך לומר שמלחמת הגנה היא המשך מלחמת המצווה של כיבוש הארץ שהחלה בימי יהושע. בנוסף, ייתכן שמלחמת כיבוש הארץ יש תנאים שונים שלא מתקיימים היום, כמו לדוגמה מלך. מלבד זאת, אם מבססים את החיוב על מצוות כיבוש הארץ, אז ברור שאם עם ישראל נמצא בסכנה מחוץ לארץ, לא שייכת מצוות עזרת ישראל מיד צר.

צריך גם להעיר שמלשון הרמב"ם בהלכות מלכים לא נראה שמלחמת עזרת ישראל מיד צר היא סוג של נספח למלחמת כיבוש שבעה עממים בכניסה לארץ, אלא היא בעלת קטגוריה עצמאית, סוג נוסף של מלחמת מצווה, וממילא, מתבקש למצוא לה מקור עצמאי.

בהמשך דבריו ב'ארץ חמדה', וכן במאמר שפרסם ב'תחומין', (כרך ב, תשמ"א) חזר הרב ישראלי לנסות לבסס את החובה לצאת למלחמת הגנה על דין 'לא תעמוד על דם רעך', ולשם כך, הוא חידש חידוש גדול ויסודי, בעל משמעות ערכית, בנוגע ליסוד החיוב של לא תעמוד על דם רעך. הרב ישראלי מצדד בשיטת הפוסקים הסוברים שהחיוב ב'לא תעמוד על דם רעך' כולל בתוכו גם מחויבות להיכנס לספק סכנה לצורך הצלת האחר, וממילא, חוזרת האפשרות לבסס עליו את החובה לצאת למלחמה. לפי דבריו המחויבות נובעת מכך ש'לא תעמוד על דם רעך' זו מצווה חריגה, בעלת אופי אחר משאר מצוות התורה.

בשביל להבין את החידוש של הרב ישראלי, נביא את דברי המנחת חינוך (מצוה רלז) שהסביר את ההיגיון בשיטת הפוסקים ה'מקלים' (כביכול), אלו שסבורים שאין חיוב, ואולי גם אסור, להיכנס לספק סכנה בשביל להציל אדם אחר. אומר המנחת חינוך, אנחנו הרי יודעים שפיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה, ואפילו ספק פיקוח נפש,

דוחה איסורים חמורים כמו שבת. מצד שני, ההלכה היא שהאדם מחויב למסור את עצמו למיתה, יהרג ואל יעבור, ולא לרצוח בידיים אדם אחר. אבל, החיוב של ייהרג ואל יעבור הוא דווקא כאשר האדם נדרש לרצוח באופן אקטיבי. כאשר האדם לא עושה פעולה אקטיבית של הריגה, אלא רק נמנע מהצלת האחר, זה לא בכלל 'ייהרג ואל יעבור' (ראו לדוגמה תוספות סנהדרין עד, ד"ה והא אסתר), ואם כן אנחנו חוזרים לדין הכללי שפיקוח נפש, ואפילו ספק פיקוח נפש, דוחה את כל התורה כולה. איסור 'לא תעמוד על דם רעך', אומר המנחת חינוך, הוא בכלל 'כל התורה כולה', ולא חלק מג' עבירות חמורות שנאמר בהן ייהרג ואל יעבור, ולכן אדם לא אמור לסכן את עצמו בשביל להציל את חברו.

בנקודה הזו ממש מגיע הרב ישראלי וחולק על המנחת חינוך, תוך כדי שהוא טוען טענה יסודית ביותר: הרב ישראלי טוען שאיסור לא תעמוד על רעך הוא לא עוד פרט במערכת המצוות שבין אדם לחברו, שבהם תמיד יסוד החיוב הוא שעל האדם לעזור ולטרוח עבור חברו, אבל אין עליו שום חובה להפסיד. לעומת זאת, במצוות 'לא תעמוד על דם רעך', אדם מצווה גם להשקיע מממונו עבור הצלת חברו, ומכאן, אומר הרב ישראלי, שבמצווה הזו יש 'דין מיוחד המפקיע הצלה מגדרי 'אני-אתה', ו'שלי שלך', הקיימים במקרים אחרים". כאן, אומר הרב ישראלי, "בטל הגבול שבין האחד לשני", "יש להתעלות מעל חשבון הפרט". "בטלה הבעלות הפרטית ומופקעת, כשהמדובר על הצלת אדם מישראל. אין זו אפוא מצוה שבין אדם לחברו, אלא מצוה המוטלת על כלל ישראל, ולהצלת כל פרט ופרט המרכיב אותו". לפי זה, אומר הרב ישראלי, לא שייכת טענתו של המנחת חינוך, להכליל את מצוות לא תעמוד על דם רעך בקטגוריה הכללית של ספק פיקוח נפש הדוחה את כל התורה כולה, כיוון שבכל התורה כולה, האדם נידון כאדם פרטי, וכשמגיעים לסיטואציה של 'לא תעמוד על דם רעך', המצווה עצמה מחייבת 'להתעלות' מעל החשבון הפרטי, ולראות את המכלול. ובהסתכלות של המכלול, אמנם אנחנו פוסקים כר' עקיבא שחייך קודמים לחיי חברך, אך במצב של ספק פיקוח נפש, המכלול מחייב את האדם להיכנס לספק סכנה על מנת להציל את חברו מסכנה ודאית. ממילא, אומר הרב ישראלי, חוזרת האפשרות לבסס את החיוב לצאת למלחמת הגנה, עזרת ישראל מיד צר, על הדין של 'לא תעמוד על דם רעך'.

המהלך של הרב ישראלי מחודש, אבל הרעיון היסודי שעומד מאחורי דבריו משקף בהחלט את רוח הימים הללו, ובמיוחד, כך אני מרגיש, את הרוח המיוחדת של יום הזיכרון. יש כאן תובנה לפיה 'לא תעמוד על דם רעך' לא מחייב את האדם רק לעשות פעולה למען הצלת האחר, אלא 'להתעלות מעל החשבון הפרטי', לחוות את הקיום שלי במציאות באופן כזה שאני חלק ממכלול רחב יותר. ממילא יש אפשרות של הקרבה, של מסירות, אותה מסרו כל אלו שאנחנו זוכרים ביום הזיכרון. יש אפשרות, אפשרות שמורגשת מאוד ביום הזיכרון, לחוות – עד כמה שאפשר – את הכאב של האחר ושל המשפחה שלו, האחר שאולי אנחנו בכלל לא מכירים, אבל כמעט מרגישים שאנחנו אוחזים בחוט שמחבר ביננו. החלל הפרטי שנפער במותו של כל חלל במלחמה, הופך ביום הזיכרון לחלל במובן הרחב יותר, של מרחב שכולנו שייכים אליו, כולנו נמצאים באותו חלל, למרות שבמבט פשוט של יום חול, אותו חלל, הוא אדם שלא הכרנו, ואין לו קשר לחיים הפרטיים שלנו. הרגשת השייכות הזו לחלל הכללי, באה לידי

ביטוי בשותפות באבל ביום הזיכרון, ובסופו של דבר פורצת באופן מלא חיים, שמחה ועוצמה, במעבר ליום העצמאות.

אני רוצה להציע הצעה למדנית נוספת להבנת יסוד החיוב לצאת למלחמת עזרת ישראל מיד צר, הצעה שקשורה לרוח הדברים של הרב ישראלי, אבל לא זהה, והיא תלווה אותנו גם בפרקים הבאים. נראה להסביר שהחובה לצאת למלחמה היא לא חלק מהמצווה הנוגעת לאדם הפרטי של 'לא תעמוד על דם רעך', אלא בעלת אופי עצמאי. החובה לצאת ולהשתתף במלחמה זהה ביסודה לחובה של האדם להגן על עצמו במצב של סכנה. למה באמת אדם אמור להגן על עצמו מסכנה? אפשר לומר שזו סברה פשוטה ואין צורך בציווי על דבר כזה, ואפשר בפשטות להכניס את זה תחת הדין של 'פיקוח נפש', 'ו'וחי בהם', מכל מקום ברור שהתורה מצפה שהאדם יחיה, שיעשה מאמצים כדי לחיות, ולא יניח לעצמו למות. אני רוצה להציע שהחידוש של מלחמת עזרת ישראל מיד צר הוא לא בחובה לצאת למלחמה, אלא בחובה של האדם לראות את עצמו כחלק מהציבור, וממילא, כאשר הציבור נמצא בסכנה שכדי להתגבר עליה יש צורך לצאת למלחמה, האדם לא יכול לומר – זו בעיה 'שלהם', אני אמצא את הדרך לברוח ולהסתדר – אלא כל אחד מאיתנו מחויב להיות 'חלק מהציבור'. החיוב של 'לא תעמוד' מחייב את האדם הפרטי לעזור ולהציל את חברו הפרטי מהסכנה שלו. היציאה למלחמה, לפי דברינו, מחייבת את האדם לראות בצרה של הציבור את צרתו שלו, וממילא הוא מחויב להשתתף בה, באופן טבעי, כמו אנשים שנלחמים על חייהם, כיחידים וכציבור.

תפיסה לפיה על היחיד לראות את עצמו כחלק מהציבור, להיכנס בצרתו ולהתענות בתעניתו, נפסקה להלכה ברמב"ם בהלכת תשובה (גיא), עד כדי כך שהרמב"ם כתב ש"הפורש מדרכי ציבור", גם אם "לא עבר עבירות אלא נבדל מעדת ישראל... לא נכנס בצרתו ולא מתענה בתעניתו... וכאילו אינו מהו, אין לו חלק לעולם הבא". אפשר לפרש שהביטוי "לא מתענה בתעניתו" ברמב"ם בהלכות תשובה הוא לא מליצה בעלמא. הרמב"ם רומז כאן למצווה שעומדת ביסוד הלכות תעניות ברמב"ם, הלכות שנפתחות במצווה "לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור" (תעניות א, א). המצווה הזו, ביסודה מתייחסת אל צרת הציבור, ובעצם מחייבת כל אחד ואחד מהאנשים לחוות את הצרה כצרה ציבורית הנוגעת גם אליו, כמי שמהווה חלק מהציבור, ולנהוג על פי זה ניהוגים מסוימים של תשובה ותענית כפי שהרמב"ם כותב בהלכות הראשונות של הלכות תענית, ש"מדרכי התשובה הוא שבזמן שתבוא צרה ויזעקו לה' ויריעו, ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להם". אסור לו לאדם להתעלם, להתייחס בשרירות הלב לצרת הציבור ולומר שאינה נוגעת אליו.

גם היציאה למלחמה בנויה על התודעה של מצוות התרועה בחצוצרות בשעת הצרה, בשעת המלחמה, על התודעה המחייבת את האדם שלא לפרוש מדרכי ציבור ולהתענות בתעניתו, וממילא – הסכנה שמגיעה בעקבות אותו צר הצורך אתכם, היא סכנת חיים של כל אחד ואחד, ועל כן פשוט וברור שהוא מחויב לתת את חלקו, ואף מותר לו לסכן את עצמו לפי צרכי המלחמה, למען הציבור. אגב, הביטוי 'עזרת ישראל מיד צר', ברמב"ם, נראה ברור שמבוסס על לשון הכתוב בספר במדבר: "וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם" (במדבר י, ט) הרקע שהתורה מתארת למצוות התקיעה בחצוצרות.

בפרקים הבאים נעסוק באופן נרחב במצוות התרועה בחצוצרות בשעת היציאה למלחמה, ומתוך כך נבסס יותר את הכיוון העקרוני שהעלנו כאן, ונראה כיצד ניתן לתת משמעות אקטואלית למצוות התרועה בחצוצרות, גם בימינו שלנו.